

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

# آشنایی با بناهای تاریخی

رشته نقشه‌کشی معماری

گروه تحصیلی هنر

زمینه خدمات

شاخه آموزش فنی و حرفه‌ای

شماره درس ۳۵۴۱

۷۲۰	تقوایی، ویدا
۹۵۵/	آشنایی با بناهای تاریخی / مؤلف : ویدا تقوایی . - تهران : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های
آ۶۴۵۲/	درسی ایران، ۱۳۹۵.
۱۳۹۵	۱۴۹ص. : مصور. - (آموزش فنی و حرفه‌ای؛ شماره درس ۳۵۴۱)
متون درسی رشته نقشه‌کشی معماری گروه تحصیلی هنر، زمینه خدمات.	
برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا : کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های	
درسی رشته نقشه‌کشی معماری دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش وزارت	
آموزش و پرورش.	
۱. معماری - ایران - کتاب‌های درسی. ۲. معماری اسلامی - ایران. الف. ایران.	
وزارت آموزش و پرورش. دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش. ب. عنوان.	
ج. فروست.	

همکاران محترم و دانش آموزان عزیز :

پیشنهادهات و نظرات خود را درباره محتوای این کتاب به نشانی  
تهران - صندوق پستی شماره ۴۸۷۴/۱۵ دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و  
حرفه‌ای و کاردانش، ارسال فرمایند.

info@tvoccd.sch.ir

پیام نگار (ایمیل)

www.tvoccd.sch.ir

وب‌گاه (وب سایت)

محتوای این کتاب در کمیسیون تخصصی رشته نقشه‌کشی معماری دفتر تألیف  
کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش در تاریخ شهریور ۱۳۹۰ با عضویت : نبی‌الله  
مقیم، غلامرضا نعیم، عبدالحمید قنبران، پرستو آریانزاد، ملک طباطبایی زواره، شهناز  
کاردان و محمدرضا طهماسب‌پور مورد بازنگری قرار گرفته است.

## وزارت آموزش و پرورش

### سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش  
نام کتاب : آشنایی با بناهای تاریخی - ۴۹۲/۶  
مؤلف : ویدا تقوائی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی  
تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)  
تلفن : ۹ - ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹  
وب سایت : www.chap.sch.ir

مدیر امور فنی و چاپ : لیدا نیک‌روش

طراح جلد : مصطفی خزایی

صفحه‌آرا : مریم نصرتی

حروفچین : فاطمه باقری‌مهر، زهرا ایمانی‌نصر

مصحح : شاداب ارشادی، فاطمه صغری ذوالفقاری

امور آماده‌سازی خبر : زهرا محمدنظامی

امور فنی رایانه‌ای : حمید ثابت کلاچاهی، ناهید خیام‌باشی

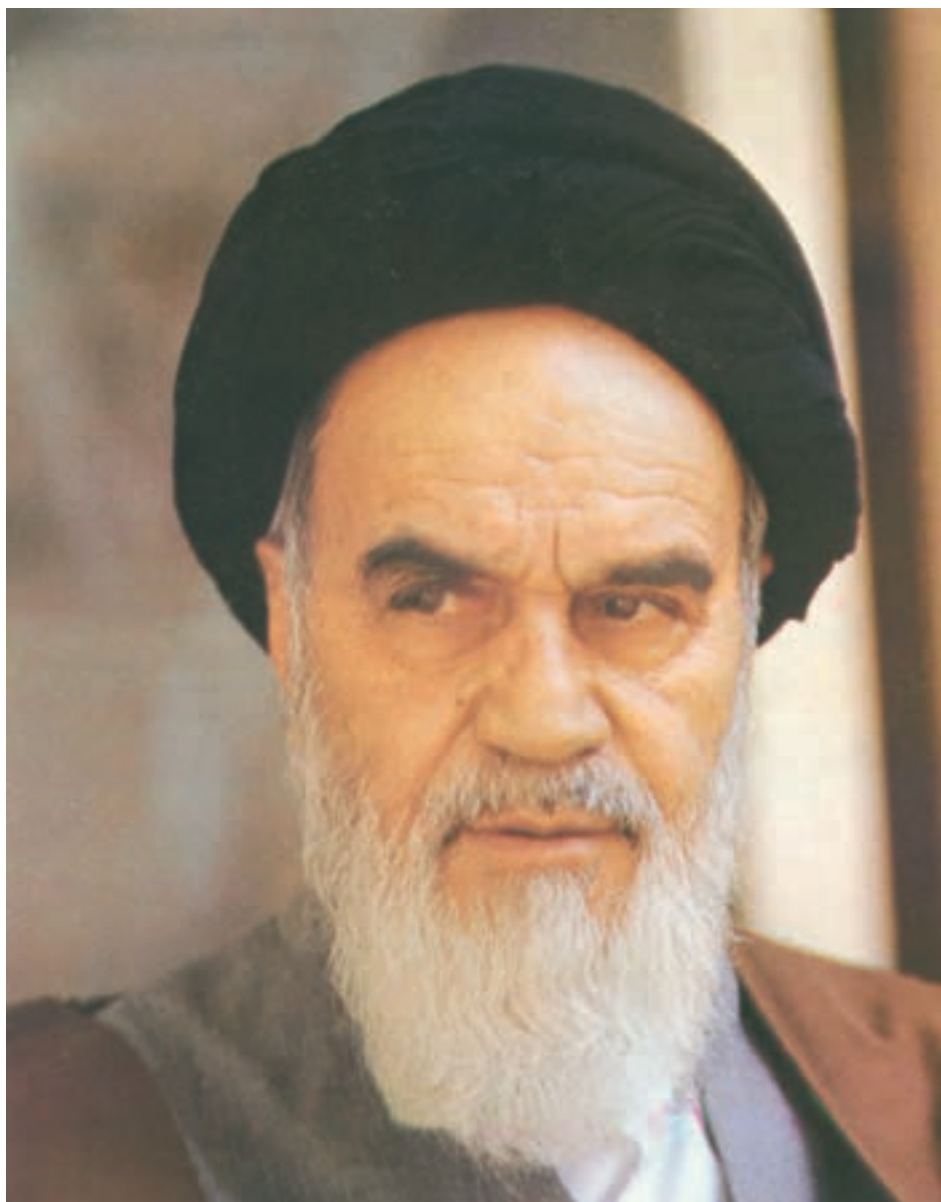
ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران، کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج، خیابان ۶۱ (داروبخش)

تلفن : ۵ - ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ هفتم ۱۳۹۵

حق چاپ محفوظ است.



شما عزیزان کوشش کنید که از این وابستگی بیرون آید و احتیاجات  
کشور خودتان را برآورده سازید، از نیروی انسانی ایمانی خودتان غافل  
نباشید و از اتکای به اجانب پرهیزید .

امام خمینی « قدس سرّه الشریف »



## فهرست

مقدمه

مرزهای ایران فرهنگی

سخنی با هنرجویان

### فصل اوّل : معمار و معماری

مقدمه

معمار، اخلاق و تعلیم

منشأ پیشه معماری

معماری گذشته و علم آموزی از آن

### فصل دوم : معماری شهر و خانه

مقدمه

شهر

شکل گیری شهر در قبل از ظهور اسلام

شهر در دوران اسلامی

شهر در دوران معاصر

۱۸	خانه
۱۸	خانه در اقلیم گرم و خشک
۲۱	خانه در اقلیم سرد
۲۲	خانه در اقلیم معتدل و مرطوب
۲۳	خانه در اقلیم گرم و مرطوب جنوبی

## کاخ

۲۴	کاخ‌سازی دوره هخامنشی
۳۱	کاخ‌سازی دوره اشکانیان
۳۴	کاخ‌سازی دوره ساسانیان
۳۹	کاخ‌سازی در دوره اسلامی
۴۵	مقایسه شباهت و تداوم کاخ‌سازی در دوران مختلف تاریخ معماری ایران

## باغ

۴۶	تاریخچه باغ ایرانی
۴۷	معماری باغ ایرانی
۵۰	بناهای بومی نواحی مرکزی ایران
۵۰	برج‌های کبوترخان (کبوترخانه)
۵۱	آب‌انبارها
۵۳	یخچال‌ها

## فصل سوم : معماری مذهبی

۵۹	مقدمه
۶۰	بناهای عبادی در قبل از اسلام
۶۵	مساجد و مراکز مذهبی مسلمانان
۸۸	مدرسه یا مسجدی برای تعلیم
۹۱	مقبره
۹۱	مقابر پیش از اسلام
۹۲	مقابر بعد از اسلام

۹۸	کلیسا
۹۸	کلیساهای مربوط به پیش از سدهٔ چهاردهم میلادی
۹۹	کلیساهای دورهٔ صفویه
۱۰۴	فصل چهارم : معماری تجاری و خدماتی
۱۰۵	مقدمه
۱۰۶	بازار
۱۰۶	بازرگانی و بازار
۱۰۷	بررسی اجمالی سیر تحول تاریخی بازارها
۱۰۸	انواع بازارها
۱۰۹	عناصر ساختاری بازار
۱۱۲	معماری بازار
۱۱۳	کاروانسرا
۱۱۵	ویژگی‌های معماری کاروانسراها
۱۱۷	حمام
۱۲۱	پل
۱۲۷	فصل پنجم : تزیین و نقش
۱۲۸	تزیین و نقش
۱۳۰	اصول کلی تزیینات
۱۳۱	عناصر تزیین
۱۳۷	روش‌های اجرای تزیینات در معماری
۱۴۳	اجزای تزیین
۱۴۷	منابع و مآخذ

## مقدمه

معماری پدیده‌ای فراتر از تاریخ، فرم و سبک است. معماری درحقیقت دست آورد عوامل فرهنگی و محیطی و بیان شیوه زندگی افرادی است که آن را بنا نموده‌اند. معماری این سرزمین تا قبل از گسیختگی فرهنگی، که تقریباً از اواسط دوره قاجار اتفاق افتاد، از شکوفایی و تداوم خاصی برخوردار بود. در آن بازه زمانی اگر بیگانگانی همچون مغول‌ها، به ما حمله و باعث هرج و مرج گردیدند، در کمتر از یک نسل تحت تأثیر فرهنگ غنی ایرانی، مسلمان شدند و بناهایی چون سلطانیه را ساختند.

برای انسانی که آن گذشته افتخارآفرین را داشته و در حال زندگی می‌کند و آینده‌ای در پیش رو دارد، پرسش از تاریخ بسیار ضروری است. یکی از ضرورت‌های شناخت معماری، آشنایی با تاریخ آن است. در بررسی تاریخی، نگاه ما به بناها نباید همچون نگاه سنگ‌شناس به سنگ باشد. زیرا معماری یکی از مظاهر فرهنگی و ظرف زندگی انسان بوده و انس و همدلی با او و سایر دست‌آوردهای فرهنگی همچون شعر، موسیقی و... داشته است. لذا در مطالعه تاریخی، علاوه بر آنکه معلوم شود که چه چیزی در چه زمانی و توسط چه کسانی بنا شده است، باید به بستر و سبب ساخته شدن بنا و نسبت آن با شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و دینی جامعه نیز توجه شود. تاریخ کوششی نقادانه به منظور فهم محاسن و معایب گذشته است، کوششی پویا نه ایستا.

## دندان هر قصری، پندی و هدت نونو      پند سرودندان، شنو زبن دندان<sup>۱</sup>

هیچ‌گاه روزی فرا نخواهد رسید که برای مثال درباره معماری دوره صفوی بگوییم: دیگر هر آنچه را لازم بود درباره آن بدانیم، فراگرفته‌ایم.

هدف از مطالعه تاریخ نه فقط کوشش برای فهم گذشته، بلکه کوشش برای فهم رابطه گذشته و آینده است. زیرا تنها به کمک مطالعه گذشته می‌توان دریافت که چگونه به نقطه امروز رسیده‌ایم و چه تصمیم‌ها و عملکردهایی ما را به اینجا رسانده است. این مطالعه ما را قادر به نقد معماری امروز و دیروز می‌کند. برای ما آینده‌ای جدا از گذشته متصور نیست. تا به زبان معماری خود مسلط نشویم و



به زبان خود حرف نزنیم، به زبان دنیا حرف نخواهیم زد. آشنایی با تاریخ معماری می‌تواند دامنهٔ تجربه و آزمونگی ما را از عمر کوتاهمان تا حدّ هزاره‌ها، و از محدودهٔ مکان کنونی تا پهنه گیتی گسترش دهد. این همان معنای درس گرفتن از تاریخ است.

### فصول پنج‌گانه کتاب، معماری ایرانی را از جهات مختلف بررسی کرده است.

این معماری با گونه‌گونی بسیار از شهر، خانه، کاخ، باغ، مسجد، مدرسه، حمام، بازار، کاروانسرا و... همگی تعلق به یک چارچوب فکری داشته، که این کتاب سعی دارد پنجره‌ای رو به آن بگشاید. آنگاه تا حدودی روشن می‌شود که چگونه در آن زمان‌ها، برای انسان و زندگی او ظرف‌هایی کارآمد و زیبا ساخته‌اند.

**در فصل اول؛** به ویژگی‌های اخلاقی – اعتقادی معمار سنتی و به دستاورد وی جهت عبرت‌آموزی پرداخته شده است.

**در فصل دوم،** شهر به عنوان گسترده‌ترین عمل معماری و خانه به عنوان مأمن اصلی انسان در این گستره، مورد توجه قرار گرفته است. در ادامه کاخ‌ها و باغ‌ها به عنوان نوع خاصی از زندگی خصوصی، معرفی گردیده‌اند.

در خاتمه فصل به سه نوع بنای بومی نواحی مرکزی ایران، که شاید بتوان آنها را پیش‌درآمد آثار باشکوه معماری در بیشتر زمینه‌ها دانست، پرداخته شده است.

**در فصل سوم؛** به وجه اعتقادی معماری از اولین نمونه‌های پیش از اسلام تا معماری مساجد و مراکز مذهبی توجه شده است. در ادامه مدارس و مقابر به عنوان جلوه‌ای از این وجه اعتقادی معرفی می‌شوند. در خاتمه معماری کلیسا به عنوان مکان اعتقادی بزرگ‌ترین اقلیت مذهبی کشور آورده شده است.

**در فصل چهارم؛** به معرفی و بیان چگونگی ارتباط بناهای تجاری و خدماتی پرداخته می‌شود. در این فصل معماری بازار، کاروانسرا، حمام و پل معرفی می‌گردند.

**در فصل پنجم و پایانی** کتاب به ویژگی‌های تزئین و نقش در معماری توجه می‌شود. از آنجا که تزئینات معماری به عنوان عنصری محتوایی و نه صرفاً ظاهری در معماری مطرح بوده‌اند، در این راستا به اصول کلی، عناصر و روش‌های اجرایی آنها در معماری پرداخته می‌شود.

تاریخ معماری ایران، بیان معماری مردم این سرزمین می‌باشد، از شهر گرفته تا واحدهای خانوادگی، از حاکم و جنگاور گرفته تا عالم و معلم، از بازرگان و سیاح گرفته تا معمار و حرفه‌مند معتقد و با اخلاق. این کتاب حدیث مختصری از این مردم و معماری آنان است.

## مرزهای ایران فرهنگی

مطالعه در تاریخ معماری ایران، بیش از هر چیز مستلزم معلوم کردن مفهوم ایران و قلمرو فرهنگی آن است. آیا مورخ هنر و معماری ایران باید خود را به مرزهای سیاسی ایران امروز محدود کند؟ در این صورت مسجد گوهرشاد مشهد در حوزه مطالعه او قرار می‌گیرد، ولی مسجد گوهرشاد هرات اثر همان بانی و همان معمار، در بیرون از حوزه کار او واقع می‌شود. تا پیش از دوران معاصر، مرزهای فرهنگی همواره فارغ از مرزهای سیاسی بوده است. فرهنگ ایرانی که فارغ از مرزهای سیاسی، از آسیای صغیر و بین‌النهرین تا ترکستان چین و شبه قاره هند و تمامی قفقاز و خراسان بزرگ و ماوراءالنهر را در بر می‌گرفت، به فرهنگ فارسی، تاجیک، افغان و ... تفکیک شده است.

در قرن هفتم هجری قمری، مولانا در قونیه در آسیای صغیر که در آن زمان تحت حکومت سلجوقیان روم بود و اهل آن به ترکی، یونانی و فارسی سخن می‌گفتند، به فارسی شعر می‌سرود. در قرن دهم و یازدهم هجری قمری با آنکه دو دولت عثمانی و صفوی پیوسته در جنگ گرم و سرد بودند، در دربار عثمانی به زبان فارسی و در دربار ایران به زبان ترکی سخن می‌گفتند. پیداست که مطالعه تاریخ معماری نیز نباید و نمی‌تواند فرهنگ و هنر را در بند مرزهای سیاسی درآورد.

از این گذشته در جغرافیای زمین، نام برخی از سرزمین‌ها بیشتر سیاسی است و نام برخی دیگر بیشتر جغرافیایی، طبیعی، فرهنگی و بهتر بگوییم «نام مکانی» است. مثلاً نام‌های سوریه و عربستان سعودی نام‌های سیاسی است. یعنی مکان‌هایی تاریخی و فرهنگی به این نام‌ها وجود ندارد و این نام‌ها را بنا بر توافق بر روی محدوده محصور در مرزهای قراردادی نهاده‌اند.

در مقابل نام‌های شام، حجاز و فلسطین نام‌های واقعی و حقیقی است و به واقعیتی تاریخی در عالم خارج دلالت دارد. «ایران» از اعلام جغرافیایی حقیقی است، یعنی فارغ از قراردادها و تقسیمات حکومتی، همواره موجودی به نام «ایران»، دست‌کم از زمان ورود آریایی‌ها به این سرزمین، شناخته شده است.

در مقدمه شاهنامه ابومنصوری، «ایران‌شهر» محدود بین رود آموی و رود مصر است. در دوره‌های بعد حتی در زمان‌هایی که این سرزمین تحت سلطه اقوام غیر ایرانی بوده است، ایرانیان خود را متعلق به ایران می‌دانسته‌اند. مسلماً این احساس تعلق فراتر از تعلق جغرافیایی محض بوده است و باید شواهد آن را در مظاهر فرهنگی مشترک یا مشابه در مجموعه ایران زمین، در کشورهای متعدد امروزی که همه به فرهنگ واحد ایرانی تعلق داشته‌اند، جست.

سخن از فرهنگ مشترک اقوام ایرانی در آن زمان به معنای نفی تفاوت‌های قومی، فرهنگی و سیاسی یا ادعای ملی‌گرایی افراطی نیست؛ بلکه سخن از جستن واقعیت واحدی است که در پس تفاوت‌ها و کثرت‌ها، وحدتی در ادوار و آثار ایرانیان در سرتاسر این سرزمین و در درازای تاریخ و در تمامی مظاهر فرهنگی آن، از جمله معماری پدید آورده است.

## سخنی با هنر جویان

در گذشته‌های دور در فرهنگ ایرانی، همانند سایر فرهنگ‌های غیر معاصر، معماری را امری اجرایی – عملی می‌دانستند و از آنجایی که آنچه انجام می‌دادند، همان بود که همه مردم از هر گروه و دسته و رشته‌ای می‌اندیشیدند، لذا نوشتن تاریخ معماری چندان مرسوم نبود. نوشتن دایرةالمعارف و تاریخ در زمینه‌های مختلف از جمله ویژگی‌های دوران جدید می‌باشد.

امروزه، چون از آن عالم قدیم و ویژگی‌هایش تا حدودی بیرون آمده‌ایم، هم برای شناختن معماری ایران و هم برای شناختن و یافتن جایگاه خود، نیازمند نوشتن و خواندن تاریخ معماری و آشنایی با آن می‌باشیم.

از آنجایی که انسان با همه ویژگی‌های مادی و معنوی‌اش در مکان و در معماری زندگی می‌کند، پس اثر معماری تجلی‌گاه اندیشه و دیدگاه و ظرف زندگی او می‌باشد. با شناخت معماری ایران می‌توان به نوع نگاه انسان ایرانی به اطرافش در آن زمان پی برد. پس برای شناخت گذشته خود که زمینه‌ساز امروز و آینده ما می‌باشد، نیازمند شناخت تاریخ معماری می‌باشیم. برای ما امروز و آینده‌ای منفک از گذشته متصور نیست. لذا شناخت تاریخ معماری و آشنایی با بناهای آن برای هر حرفه‌مند معماری از ملزومات اولیه کارش می‌باشد.

در این کتاب سعی شده تاریخ صرفاً از جنبه‌های توصیفی و سطحی مطرح نگردد. بلکه مبانی نظری و جنبه‌های تحلیلی معماری گذشته نیز در محدوده‌ای نه‌چندان فراخ، بیان شده است.

برای استفاده مفیدتر از کتاب و کلاس درس، پیشنهاد می‌شود ضمن توجه به توصیه‌های مدرّس کلاس، موارد زیر را با دقت رعایت کنید :

### ۱- متن را با حوصله و دقت بخوانید.

کامل خواندن متن کتاب و تعمق در نکات مطرح شده تحلیلی و ارتباط دادن فصل‌های مختلف آن با هم، در درک بهتر کتاب مؤثر خواهد بود. شاید لازم باشد بعضی از مطالب را چند بار بخوانید، تا به تجزیه و تحلیل درستی از آن برسید.

### ۲- متن کتاب را با تصاویر آن انطباق دهید.

تصاویر و کروکی‌های انتخاب و ترسیم شده، در درک بهتر مطالب راه‌گشا خواهند بود. بنابراین توجه بیشتر در ویژگی‌های تصاویر، درک عمیق‌تری از مطالب کتاب را حاصل خواهد کرد.

### ۳- کتاب‌ها و مقاله‌های مرتبط با متن این کتاب را مطالعه کنید.

مطالعات جنبی و تکمیلی در کنار مطالب کتاب، ضمن گشایش درهای تحقیق و پژوهش بر روی

هنرجویان عزیز - که باعث تکمیل امر آموزش می‌شود -، درک کامل‌تر و پایداری را به همراه می‌آورد.

#### ۴- از اماکن تاریخی بازدید کنید.

در کشور عزیزمان کمتر شهری پیدا می‌شود، که در آن بنایی تاریخی وجود نداشته باشد. با بازدید از آنها در شهر خود و در صورت امکان در شهرهای اطراف و توجه به آثار تاریخی در سفرهای خانوادگی، می‌توان در گنجینه ارزشمند معماری ایران را گشود و از شمیم آن لذت و بهره برد. انشاء الله

موفق باشید

مؤلف

## هدف کلی

آشنایی با معماری بناهای ایران در دوره‌های مختلف تاریخی